

УДК 94(367)

Богдан Скопненко, аспірант кафедри історії слов'ян, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна, м. Київ

Створення авіаційно-десантних частин Чехословацького армійського корпусу в СРСР (квітень–серпень 1944 р.)

Створення на території СРСР Чехословацького армійського корпусу стало результатом чехословацько-радянського співробітництва в роки Другої світової війни. Досліджено створення авіаційно-десантних частин Чехословацького армійського корпусу. Розглянуто їх організаційну структуру, а також кадровий та технічний потенціал.

Ключові слова: корпус, чехословацькі, авіаційні, десантні, Свобода, СРСР.

Богдан Скопненко. Создание авиационно-десантных частей чехословацкого армейского корпуса в СССР (апрель–август 1944 г.)

Создание на территории СССР Чехословацкого армейского корпуса стало результатом чехословацко-советского сотрудничества в годы Второй мировой войны. Исследовано создание авиационно-десантных частей Чехословацкого армейского корпуса. Рассмотрены их организационная структура, а также кадровый и технический потенциал.

Ключевые слова: корпус, чехословацкие, авиационные, десантные, Свобода, СССР.

Bogdan Skopnenko. Create a landing aircraft parts Czechoslovak Army Corps in the USSR (April–August 1944)

Creation in the USSR Czechoslovak Army Corps was the result of Czechoslovak–Soviet cooperation during the Second World War. The paper investigates the creation of aircraft landing parts Czechoslovak Army Corps. Consider their organizational structure, and personnel and technical potential.

Keywords: corps, czechoslovak, aircraft, landing, Svoboda, USSR.

В роки Другої світової війни на території СРСР були створені чехословацька повітряно-десантна бригада та чехословацький винищувальний авіапункт, який став основою для створення 1–ї чехословацької змішаної авіаційної дивізії. Ці частини брали активну участь у бойових діях в період Словацького національного повстання та визволення території Чехословаччини. В подальшому вони слугували фундаментом для створення авіаційних та повітряно-десантних частин вже в післявоєнній Чехословаччині.

Основою для формування 2–ї повітряно-десантної бригади в СРСР були словаки, які не бажали воювати проти Червоної армії і перейшли на її бік у жовтні 1943 р. Окремі словацькі воїни почали переходити на бік Червоної армії ще з перших днів радянсько-німецького протистояння [16, с.47]. Пізніше стали пе-

реходити цілими підрозділами. Так, наприклад, у травні 1942 р. під Харковом на чолі свого підрозділу перейшов на бік Червоної армії словацький офіцер Павел Гайдош. На початку 1943 р. на чолі роти словаків перейшов на радянський бік Павел Марцеллі. Значна кількість словаків переходила до радянських партизанів. Так, на чолі групи воїнів свого полку перейшов до партизанів О.М. Сабурова капітан словацької армії Ян Налепка і очолив чехословацький партизанський загін, відмовившись вилетіти в радянський тил та вступити до чехословацької військової частини. Згодом партизанський загін Яна Налепки відзначився під час штурму міста Овруч [8, с.116].

Восени 1943 р. кількість словаків, які не бажали бути союзниками вермахту різко збільшилася. Фактично ця кількість зростала у прямій пропорції до тих військових невдач, яких зазнавала німецька армія. На бік радянських військ переходили не тільки піхотні підрозділи. Відомі факти, коли на нових винищувачах на радянський бік перелітали групи словацьких льотчиків [20].

Перехід на радянський бік кількох тисяч словацьких воїнів під Мелітополем, про який широко повідомлялось у пресі, став потужним резервом для подальшого розширення чехословацьких військових частин в СРСР. «Нові тисячі словаків вступають до чехословацького війська» – повідомлялось у газеті «Чехословенске листи» [21]. Через тиждень після масового переходу солдат словацької дивізії 9 листопада 1943 р. було створено полк словацьких добровольців в СРСР чисельністю 1977 чоловік. У спеціальній телеграмі вони звернулись до радянського керівництва з проханням дозволити їм вступити до 1–ї окремої чехословацької бригади під командуванням полковника Л.Свободи.

В період перебування в Москві президента ЧСР Е.Бенеша делегація воїнів цього полку зустрілась з ним та висловила йому бажання воювати з німцями у складі чехословацьких військових частин.

У грудні 1943 р. було вирішено питання про формування нової бригади, котра могла б бути використана для боротьби з німцями на території ЧСР. Уряд ЧСР на кінець 1943 р. розробив план створення так званого «легкого корпусу» у складі двох бригад, які можна було б десантувати на територію Словаччини. З самого початку передбачалося створити 2–у бригаду не піхотну, а повітряно-десантну. Крім того, планувалося відкрити з фронту 1–у бригаду і також готувати її для десанту у ворожий тил.

В переговорах, які відбувалися у Москві в кінці грудня 1943 р., була досягнута домовленість про формування в СРСР нової, повітряно-десантної бригади. Місцем формування було визначено м. Єфремов Тульської області. При визначенні місця формування радянською стороною було враховано цілий ряд необхідних умов, в тому числі і близькість до Москви. Начальник Генерального штабу маршал Радянського Союзу О.М. Василевський запропонував м. Єфремов, тому що це місце відповідало цілому ряду необхідних вимог [7, с.38].

Таким чином, умови для формування 2–ї бригади в СРСР викликали завдяки переходу на радянський бік словацьких воїнів, які висловили бажання вступити до чехословацьких військових частин на території СРСР. Бригада стала повітряно-десантною, враховуючи бажання чехословацького уряду. Радянська сторона погодилась із створенням повітряно-десантної частини і це викликало появу нового роду військ у чехословацькому війську в СРСР, на базі якого створювалась чехословацька армія вже в післявоєнні роки.

30 грудня 1943 р. завершилися переговори зі створення бригади, а вже 9 січня 1944 р. з Воронежської області до Єфремова прибув перший ешелон словацьких добровольців. 10–11 січня з м. Бузудук прибув запасний батальйон, і м. Єфремов стало базою для подальшого формування чехословацьких частин в СРСР. Таке швидке транспортування чехословацьких воїнів пояснюється тим, що дуже небажаною була втрата дорогоцінного часу [10, с.214].

Одночасно до Єфремова стали прибувати обмундирування, продовольство, обладнання для створюваної частини. З радянського боку було надано все, що було необхідно для чехословацької частини. Так, наприклад, для навчання стрибкам з парашутом було виділено 8 літаків.

До кінця січня 1944 р. у 2–й чехословацькій бригаді в м. Єфремові перебувало 2714 солдатів та офіцерів. Основою склали воїни-словаки, які перейшли на бік Червоної армії у жовтні 1943 р. в районі Мелітополя. Була також певна кількість партизан, учасників боїв під Харковом та Києвом, які повернулись з госпіталів після лікування. В бригаді було 13 жінок, а також радянські громадяни чеської та словацької національності, які прибули з Червоної армії. У лютому почали прибувати волинські чехи.

2–а бригада до переважній більшості складалась з молоді. Так, наприклад, до середини лютого 1944 р. у її складі було 93.7% особового складу у віці від 14 до 25 років. Більшість з них було старше 20 років. І тільки 61 чоловік був старше 35 років [15, с.6, л.26].

Новостворювана частина була забезпечена усім необхідним для інтенсивної бойової підготовки, хоча відчувався гострий дефіцит офіцерів та молодших командирів. В бригаді не вистачало 166 офіцерів та 259 унтер-офіцерів. Більшість з тих офіцерів, які були в минулому служили в словацькій армії, або ж прибули з Великої Британії. Лише невелика кількість офіцерів прибула із запасного полку та з 1-ї бригади. Певна частина офіцерських кадрів була неприязно налаштована по відношенню до Радянського Союзу, виявилися певні факти їхньої біографії у період служби в словацькій армії, з якими не могло миритися радянське командування. Декого з цих офіцерів невдовзі було повернено у табори для військовополонених.

Командування Московського військового округу (МВО) направило до чехословацької бригади в Єфремову групу офіцерів-інструкторів для організації навчання парашутній справі. Без допомоги радянських інструкторів спеціальна підготовка 2-ї бригади була б неможливою не тільки через те, що існував гострий дефіцит офіцерських кадрів, але і тому що офіцери бригади не мали такої підготовки і повинні були її пройти. Однак в бригаді були не тільки інструктори парашутної справи, але і спеціалісти інших служб. Так, наприклад, старшим інструктором зв'язку був майор К.О. Шпак, інструкторами з тактики майор І.О. Філяков та капітан П.В. Терешенко, інструктор з артилерійської підготовки капітан Я.К. Осіпов та ін. Керівництво групою інструкторів здійснював підполковник К.О. Шевальов [10, с.209].

Систематичне навчання розпочалося 23 січня підготовкою інструкторів парашутизму та укладальників парашутів. Метою цього курсу було створення умов для масового навчання всього особового складу десантуванню у тилу противника. Тим часом поки інші воїни проходили комісію, 23 курсанта успішно закінчили підготовку, і в свою чергу приступили до навчання особового складу. Ще раніше була розпочата перепідготовка спеціалістів. Так, наприклад, шофери, зв'язківці, сапери, артилеристи ознайомлювалися з радянськими зразками бойової техніки. Однак головною увагою приділялась індивідуальній підготовці кожного бійця, який повинен був вміти користуватися парашутом.

Навчання проводилось за радянськими уставами та приписами, тим більше, що бригада формувалась по типу радянської десантної бригади, по її штатам. За планом бойової підготовки, який було розроблено штабом бригади, на навчання відводилося 510 годин. Передбачалося завершити бойову підготовку до 15 квітня. Навчання повинно було проводитись у два етапи. Протягом першого місяця особовий склад ознайомлювався з теоретичною складовою парашутної справи та приступав до навчальних стрибків з аеростатів разом з наземною підготовкою у своїх підрозділах. В другий період навчання програмою було передбачено ще більшу спеціалізацію підрозділів бригади, тактичні навчання, стрибки з літака цілими ротами та відпрацювання їх дій після десантування.

Особлива увага приділялась створенню курсу парашутної підготовки для усіх офіцерів бригади, щоб вони в подальшому могли кваліфіковано керувати своїми підрозділами. Вже 12 лютого 1944 р. офіцери здійснили перші стрибки з аеростатів, а вже на початку березня весь особовий склад бригади здійснив по одному стрибку.

У ході бойової підготовки важливе місце займали фізичні вправи для всіх воїнів бригади. Фізична підготовка проводилась щоденно по кілька годин, керували нею спеціальні інструктори на чолі зі старшим лейтенантом В.О. Бондарьовським. Під час навчання використовувались радянські учбові кінофільми про підготовку десантників. Вони були корисні для бійців, так як більшість з них вперше зіштовхнулася з парашутною справою і досвіду не мали взагалі [19, с.88].

Перші стрибки з літаків розпочалися у кінці березня. Спершу було здійснено стрибок без зброї, другий стрибок зі зброєю та запасним парашутом. Нарешті, коли цьому сприяли погодні умови, розпочалися стрибки з висоти 600 метрів групами у складі взводів та рот, які після приземлення повинні були виконати учбові бойові завдання. Всього до 15 квітня було здійснено 13 559 стрибків, із них 7 675 з аеростатів та 5 884 з літаків. В середньому кожен воїн здійснив по три стрибка з аеростата та два з літака. За весь час бойової підготовки був лише один летальний випадок, і той через недисциплінованість курсанта.

До середини квітня технічне навчання десантуванню було переважно закінчене. Представники московського військового округу (МВО) були задоволені станом бойової підготовки повітряно-десантної бригади, навчання якої було завершено у строк. 22-23 квітня відбулися заключні навчання, на яких були присутні представники генштабу Червоної армії, штабу округу та чехословацької військової місії. Солдати та офіцери продемонстрували навички та вміння опановані за час навчання. Рота чехословацьких парашутистів, яка за день до цього прибула до Тули, здійснила масовий стрибок з літаків та продемонструвала своє військово-

вміння навіть за несприятливих погодних умов. Вміння вести наземний бій продемонстрував інший підрозділ чехословацьких бійців. Заключні навчання були проведені успішно та задовольнили командування.

23 квітня 1944 р. повітряно-десантній бригаді було урочисто вручено бойове знамено, а бійцям, які раніше відзначилися у боях було вручено радянські та чехословацькі бойові відзнаки.

У зв'язку зі створенням ЧАК 2-ї повітряно-десантній бригаді належало у короткий строк передислокуватися в район Хмельницького. Командування МВО надало для перевезення бригади та запасного полку 11 залізничних ешелонів. На початку травня 1944 р. усі підрозділи повітряно-десантної бригади були зосереджені в районі Хмельницького, коли невдовзі прибув і 1-й чехословацький винишувальний авіаполк [13, с.115].

У кінці січня 1944 р. 21 офіцер чехословацької авіації, які служили у військово-повітряних силах Великої Британії, отримали можливість в'їхати до Радянського Союзу. Вони і повинні були створити ядро та майбутній командний склад нової військової частини.

Радянське керівництво вирішило надати у розпорядження чехословацьких льотчиків літаки, виділити досвідчених інструкторів та аеродромне обслуговування. Передбачалося створити авіаційний полк по типу французького «Нормандія-Німан». Радянське військово командування, безперечно, було зацікавлено у приїзді до СРСР досвідчених чехословацьких пілотів, проте візи на в'їзд до Радянського Союзу надавалися досить прискіпливо. Не зважаючи на це більшість з тих, хто мали бажання вступити до чехословацької військової частини на території СРСР отримали таку можливість [19, с.92].

Однією з характерних особливостей чехословацької авіаційної частини в СРСР було те, що основний склад не потрібно було заново навчати військової спеціальності, як це було з наземними частинами. Чехословацьким льотчикам необхідно було лише оволодіти радянською бойовою технікою.

На початку квітня 1944 р. чехословацькі льотчики з Британії прибули до Москви і невдовзі були направлені до м. Іваново, де приступили до занять з вивчення радянської бойової техніки та фронтового досвіду. Радянські інженери, техніки та льотчики передавали свої знання чехословацьким військослужбовцям. Теоретичний курс був опанований швидко, розпочались польоти на радянських винишувачах. Певні труднощі виникли у зв'язку з тим, що багато чехословацьких льотчиків не знали російської мови, проте і вони через певний час стали розуміти інструкторів. Під час навчальних польотів продовжувалось вивчення радіотехніки, озброєння та радянського обладнання. Начали чехословацьких льотчиків такі радянські інструктори з 6-ї запасної авіаційної бригади полковника Шумова: інженер-капітан Туровцев, старші лейтенанти Кримов, Цветкова та інші.

3 травня 1944 р. було офіційно організовано 128-у чехословацьку окрему винишувальну авіаційну ескадрилью під командуванням штабс-капітана Франтішека Файтла. 6 червня чехословацькі льотчики звернулись до начальнича чехословацької військової місії в СРСР Г.Пікі з проханням про відправку на фронт. 20 червня вони звернулись безпосередньо до Верховного Головнокомандуючого Радянської армії та просили пришвидшити відправку у діючу армію. З часу створення 128-ї окремої ескадрильї у м. Іваново, а згодом і в м. Кубинка проходило посилене навчання цієї частини, де штабними працівниками, а також інженерами та механіками були радянські офіцери та сержанти. Майор запасу І.П. Каплун, якого було призначено інженером чехословацької ескадрильї, одночасно був секретарем партійної організації радянських військослужбовців цієї частини. Варто зазначити, що в чехословацьких авіаційних частинах не було партійної організації КПЧ, так як в чехословацькому авіаполку єдиним комуністом був Томаш Мотичка, який загинув під час Словацького національного повстання [13, с.117].

У зв'язку зі зростанням чехословацьких авіаційних частин виникла необхідність у підготовці нових льотчиків та обслуговуючого персоналу з числа чехословацьких воїнів. Ще в жовтні 1943 р. було відібрано у запасній чехословацькій піхотній частині 25 воїнів для навчання в радянських училищах. На початку грудня 1943 р., тобто задовго до прибуття льотчиків з Великої Британії, приступили до навчання у м. Вязники (Іванівська область) та у м. Вольськ (Саратівська область) 25 курсантів, які згодом оволоділи спеціальністю льотчика, 10 готувалися стати авіамеханіками. В травні 1944 р. курс навчання було закінчено. Народний комісар оборони СРСР видав розпорядження до 15 червня 1944 р. на базі 128-ї окремої чехословацької ескадрильї створити 1-й окремий чехословацький винишувальний авіаційний полк (1-й ЧВАП) Чехословацького Армійського корпусу в СРСР.

1-й ЧВАП, який організаційно й дисциплінарно підпорядковувався командуванню ЧАК, а в оперативному відношенні командуванню радянського авіаційного з'єднання, до складу якого

входив, отримав наказ Ставки на перебазування у прифронтову полосу [16, с. 6, л. 112]. Винищувачі Ла-5, керовані чехословацькими льотчиками, через Брянськ та Прилуки перелетіли з Кубинки в район Хмельницького. Інші підрозділи 1-го ЧВАП прибули туди залізницею. Полк було зосереджено у Хмельницькому разом з 2-ю повітряно-десантною бригадою, де продовжувалась бойова підготовка обох частин Чехословацького корпусу в СРСР. Немалу увагу приділяв чехословацьким авіаторам штаб 2-ї повітряної армії, до складу якої увійшов 1-й ЧВАП. Член військової ради 2-ї повітряної армії генерал Ромазанов неодноразово відвідував чехословацьких льотчиків та спостерігав за їх подальшою бойовою підготовкою. Зі штабу 2-ї повітряної армії прибуло кілька льотчиків-інструкторів, які ділилися з чехословацькими пілотами найсучаснішим бойовим досвідом.

Бойова підготовка чехословацького авіаполку, як і 2-ї десантної бригади продовжувалась до кінця серпня 1944 р. З початком Словацького національного повстання розпочалась конкретна підготовка до переведення цих частин на територію повсталого Словаччини. Пізніше була сформована 1-а чехословацька змішана авіа дивізія у складі двох винищувальних та одного штурмового авіаполків, які приймали участь у боях на території Польщі та Чехословаччини [15, с. 160, л. 365].

Чехословацький уряд звернувся з проханням направити до Словаччини 1-й чехословацький винищувальний авіаполк та 2-у десантну бригаду [2, с. 217]. Авіаполк було перебазовано на визволену територію у ніч на 18 вересня 1944 р. [2, с. 218]. Бригада ж після участі у боях на Дукельському перевалі спільно з 4-м гвардійським танковим корпусом генерала П.П. Полубоярова, в кінці вересня та на початку жовтня була передислокована до Словаччини [15, с. 61, л. 135].

Таким чином, створені на території Радянського Союзу чехословацькі авіадесантні частини стали основою військово-повітряних сил післявоєнної Чехословаччини. Направлені, наприклад, у вересні 1944 р. в Телаві 99 курсантів, відібраних влітку у піхотних частинах 1-го ЧАК, оволодівали радянською бойовою технікою та фронтовим досвідом радянських військових спеціалістів і вже не могли приймати участь у війні. Підготовлені в СРСР чехословацькі льотчики стали досвідченими кадрами для післявоєнної чехословацької авіації.

Список використаних джерел

1. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945 гг. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М: Воениздат, 1970.
2. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений / А.И. Недорезов. – М., 1981. – Т.4.
3. Зварцев А.М. 3-я гвардейская танковая армия: боевой путь / А.Зварцев. – М: Воениздат, 1982.
4. История второй мировой войны. 1939–1945: В 12-и т. / Гл. ред. А.А. Гречко; Ин-т военной истории МО СССР; Ин-т всеобщей истории АН СССР. – М: Воениздат, 1978. – Т.9.
5. Котляров В.И. Дружба, скрепленная кровью / В.И. Котляров, А.Д. Марченко. – Харьков, 1963.
6. Москаленко К.С. На юго-западном направлении. 1941–1943. Воспоминания командарма / К.С. Москаленко. – М., 1974.
7. Марына В.В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг. / Док. очерк. – М., 2003.
8. На вечные времена / [А.И. Бабин, Я.Липак, Г.Д. Мишустин, и др.; под общ. ред. П.А. Жилина, З.Прохазки]; ин-т военной истории м-ва обороны СССР, воен. ин-т Чехосл. нар. армии. – М., 1975.
9. Поп И.И. Чехословакия – Советский Союз 1941–47 гг. / И.И. Поп. – М., 1990.
10. Рождение Чехословацкой народной армии / под. ред. С.И. Грачева – М., 1959.
11. Свобода Л. От Бузулука до Праги / Л.Свобода. – М., 1969.
12. Советские танковые войска 1941–1945. Военно-исторический очерк / – М., 1973.
13. Советский Союз и Словацкое национальное восстание 1944 г. – Новая и новейшая история. – 1996. – №5. – С.138–155.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.22. – Арк.47.
15. Центральний архив министерства обороны Российской Федерации. – Ф.236. – Оп.2677.
16. Там же. – Ф.430. – Оп.15889.
17. Шеин Д.В. Танки ведет Рыбалко. Боевой путь 3-й Гвардейской танковой армии / Д.В. Шеин. – М., 2007.
18. Штеменко С.М. Советские сухопутные войска / С.М. Штеменко. – изд. 2-е, испр. и доп. – М., 1968.
19. Broz M. Valechne dokumenty vypovedaje. Cs. vojenska jednotka v SSSR v dokumentah, exponatech a fotografiach / M. Broz. – Praha, 2005.
20. Ceskoslovenske listy, 31 prosince 1943.
21. Ceskoslovenske listy, 30 listopadu 1943.
22. Hujvan P. Nikdy nezabudnem! Od Kyjeva po Duklu // Vojenská historia. – 2000. – №2. – S.87–101.

23. Kopecky M. 1. Ceskoslovenska tankova brigada v SSSR: tankisty ceskoslovenske zahramcni armady na Vychodni fronte 1943–1945 // M.Kopecky. – P., 2001.

24. Kovarik V. Zeniste v boji / V.Kovarik. – P., 1962.

25. Richter K. Près krvavé reky: ceskoslovensky vychodni odboj bez cenzury a legend / K.Richter. – P., 2003.

26. Richter K. Jak to bylo u Sokolova // Pfsne tajne. – 1999. – №2. – S.57–70.

27. Solc J. Za frontou na vycnode: ceskoslovensti parasutiste ve zvlastnih operacich na vychodni fronte za druhe svetove valky (1941–1945) // J.P. Solc. – P., 2003.